

Michal Pavlásek: Identitární mozaika banátských Čechů

Během svých studií, i v současné počáteční fázi vědeckého života, jsem měl možnost strávit v srbském a rumunském Banátu kus svého života. O některé poznatky týkající se krajanského života bych se zde chtěl podělit a přispět tak k pochopení toho, kým krajané jsou či byli a s jakými sociokulturními doménami se identifikují. Chci ukázat, jak může být identita člověka situační a jak je ovlivňována konkrétní situací/zkušeností. Zkrátka, chci ukázat, že na krajany nemusíme pohlížet pouze jako na externí součást českého národa, ale jako na příslušníky svébytných kultur. Budeme se přitom držet zadání názvu panelu a půjdeme tedy po stopách historického povědomí krajanů v Banátu.

Česká přítomnost zde je spojena se zřízením Banátské vojenské hranice, které znamenalo transmigraci kolonistů z celé habsburské říše připravených hájit JV pohraničí. Vojenská hranice tvořila jakési nárazníkové pásmo Habsburků, které mělo odolat osmanskému nebezpečí. Spolu s Francouzy, Italy, Němci migrovaly i početné skupiny obyvatel českých zemí. Takto vzniklo několik etnicky homogenních českých vesnic,¹ a míst, kde se stalo české etnikum v rámci lokality sice minoritní národnostní skupinou, avšak velmi početnou.² Vznikají tak obce v rumunském Banátu, později druhotnou (sekundární) migrací směřující z těchto lokalit obce v dnešní Vojvodině/srbském Banátu.

Prvními příchozími jsou ovšem vojáci z českých zemí, kteří do Banátu migrují po sedmileté válce (1763–1774). Zde náš exkurz identitární mozaikou, začneme. Nejprve jedno vysvětlení - samotnou identitární mozaiku v názvu příspěvku chápu jako vějíř možných socio-kulturních zdrojů, se kterými se obyvatelé původem z českých zemí mohli identifikovat – ve zkratce to znamená, že díky těmto zdrojům mohli říci: „považuji se za toho či toho, jsem tím, nebo tím, protože...“ Vrátime-li se k oněm prvním příchozím, pak vezme, že do Banátu přicházeli jakožto vojáci připravení sloužit svoji vlasti, kterou byla Habsburská monarchie – Rakouská monarchie a s češtvím je spojovala z části řeč (proč z části? Protože komunikačním jazykem byla ve vojsku němčina) a vědomí svého původu.

Jako hraničáři byli osvobozeni od povinnosti robotovat, každá rodina získala půdu určenou k orbě a pastevectví, pozemek na stavbu domu. Mezi další výhody usnadňující proces adaptace v novém prostředí patří pomoc materiální v podobě darované krávy, koně s povozem, zemědělského i řemeslnického nářadí. Velmi významným privilegiem bylo tříleté osvobození od platby daní. Tito kolonisté byli tedy také zemědělci, na druhou stranu je právě status hraničáře a s ním spojené výhody odlišovaly od ostatních. Lze tak hovořit o identifikaci socioprofesní – statusové.

Další příklady kolektivní identifikace najdeme na základě rozborů vzpomínkových vyprávění zachycených v zemědělských (venkovských) krajanských komunitách v Banátu. Budeme se držet chronologického vymezení tématu.

Prvním uzlovým bodem paměti jsou

¹ V dnešním Srbsku jde o obec Ablián nesoucí v současnosti název Češko Selo, v dnešním Rumunsku Svatá Helena, Gerník, Rovensko, Eibentál, Bígr a Šumice.

² Například Gaj, Kruščica, Dobričevo, Veliko Središće, Clopodie, Pereg Mare a Bela Crkva v dnešním Srbsku/Rumunsku.

1/ vzpomínky na příchod předků – zde ukázka, pro lepší ilustraci: „naši přijeli na lodích do Palanky, a pak šli dál do hor karpatských, a za nějaký rok se jim to znelíbilo, tak se potem vraceli do tutý naší roviny.“

Ve výpovědi se zračí několik pro etnology zajímavých aspektů. Je patrná frazeologie vyprávění, to znamená, že 1/ výpověď je generačně předávaná, nebo 2/ odkazuje na nějaký sepsaný text, který vypravěč zná. Buď jak buď, generační předávání znamená, že tento příběh vysvětlující existenci české menšiny v Banátu je považován za důležitý, a proto je předáván, a nebo je „načten“ a zapamatován – opět proto, že je pro vypravěče důležitý – paměti-hodný. Vzpomínky na „mýtický počátek“ – příběh příchodu předků, je tak jakýmsi vědomým přihlášením se k identitě vlastních předků, neboť jím jsou schopni vysvětlit vlastní existenci. Nakousli jsme i jiný moment – textuální fixaci identity. Hovořím o tom, že někým z dané krajské komunity jsou sepsány dějiny místních Čechů. V těchto dílech místních „domorodců“, jejichž autory jsou zástupci inteligence (učitelé, faráři) najdeme zmínky o strastiplných osudech předků současných krajanů – generačních potomků – tím je identifikace s minulostí zdůrazněna.

Religiozita Krajané záhy po své příchodu do nového domova staví svépomocí místo společného setkávání. Není jím nic jiného, než kostel, v dikci některých „svatyně, chrám, posvátné místo. Ve vzpomínkách bývá zdůrazněna pracovitost, vůle a odhodlání předků scházet se a pečovat o víru svých otců, cit: „tedy o to nejdražší, co si naši s sebou přinesli, spolu s biblí Kralickou a Labyrintem světa.“ Kostel jako budova vlastně legitimizuje představy o zbožnosti předků – je (hmatatelným) důkazem úsilí, které bylo třeba vynaložit.

„Byla to veliká práca, námaha, ale asi že aj veliká láska, aby měli svůj dům, kde se v nedělu po celém týdnu, po těch těžkých pracech, měli kde se shromáždit k modlitbě slova božieho, kde mohli duševně čerpat síly.“³ Vedle kostela vzniká církevní (sociální) organizace – kostelní rada u katolíků, staršovstvo-konvent-presbyterstvo u evangelíků. Význam konfesní identity je dán i tím, že tyto organizace mají začasto nejvyšší autoritu v obci, často nahrazovaly soudy – byly jakýmsi strážcem morálky, dohlížitelem dobrých mravů na vesnici.

Jazyk, a to chceme podtrhnout, byl také začasto projevem náboženské praxe, víry. Nemusíme jej nutně spojovat s nacionalistou jak dokládá následující: „mluvili jsme česky, protože jsme se aj česky modlili, četli jsme z bible, zpívali z Kancionála, naši nás tak vchovali.“⁴

Význam náboženské identifikace podtrhuje princip náboženské endogamie. Endogamie jako kulturní/sociální pravidlo, vymezující vlastní skupinu (obvykle náboženskou, národnostní nebo sociální) jako zdrojovou oblast, odkud je mechanismy sociální kontroly určeno vybírání budoucích partnerů/ek, bylo podle informátorů dodržováno zhruba do období druhé světové války. O endogamii jako důležitém sociálním pravidlu pak můžeme hovořit i přes případy nábožensky smíšených sňatků v případech, že sňatek vedl k odluce či sociálnímu vyloučení z předchozí skupiny přináležení. Linie vytyčující hranice skupiny byla dle informátorů určená konfesní příslušností: „[n]ebrali se mezi sebou katolíci a reformovaní. Oni totiž katolíci říkali? helvítku ne! Helvítku nesmíš.“⁵

Významným aspektem uchování náboženské identity byla společná setkávání věřících nejen v lokalitě, ale též na různých setkáních, která vedla k zakoušení pocitu nad-lokálního „pomyslného společenství“ českých katolíků v Banátě. Tím bylo setkávání při pouti do Ciclový Montany (česky Čiklava) poblíž Oravice v Rumunsku. Návštěva poutního místa

³ Zaznamenáno ve Velikém Središti, Srbsko.

⁴ Zaznamenáno ve Velikém Središti, Srbsko.

⁵ Kati Zeleňáková, Clopodie, Rumunsko.

Panny Marie Čiklavské během svátku Nanebevzetí Panny Marie (15. 8.), se netýkala pouze českých katolíků ze Svaté Heleny, Gerníku, Bígru, Eibentálu, Rovenska a Šumice, ale i Vršackých, Središťských a v neposlední řadě Klopotínských.

Formy regionální a jazykové identifikace

Naprosto opomenuté krajanské lokality jsou například CLopodia (česky zvaná Klopotín) a Veliko Srediště. Důvodem je nejspíše fakt, že již řadu let nejsou organizovaní ve spolcích. Jde o potomky moravské kolonizace Banátu. Studujeme-li tyto krajanské skupiny, zjistíme, že důležitější než přihlášení se k češtví je pro ně identifikace s konfesním lokálním společenstvím a povědomí regionálního původu, ke kterému patří.

Označování místních česky hovořících obyvatel termínem Češi nabývá na problematičnosti principem identifikace se zemí původu. Zemské vědomí odkazující k původu na jihovýchodní Moravě, je z aktérské perspektivy sebenazírání velmi silně akcentováno:

„my nemluvíme česky, ale moravsky.“

„Z Moravy naši došli, nebo nám neřikají Češi, ale Moravci. My nejsme Češi, ale Moravci.“

Ostatně moravský původ v obou vesnicích prozrazuje i výrazné nářečí moravské češtiny typické pro Moravské Slovácko. Udržované vědomí zemského původu souviselo se skupinovým autonymem (endonymem) *Moravci*, kterým se místní v minulosti označovali,⁶ a uvědomování si specifického jazyka. Odkaz k Moravě je rovněž zřetelný v explicitním užívání výrazu *hody* pro slavnost posvícení.

Čili tímto říkáme, že jazyk může odkazovat k regionální identitě (ostatně je tomu podobně i u rumunských vesnic – dodnes si jsou obyvatelé každé vesnice vědomí svého specifického regionálního původu, což je zvláště patrné v archaické formě jazyka, která odpovídá regionálnímu nářečí místa původu.

Regionální povědomí dobře ilustruje například fakt strategie zakořenění – tedy způsobu adaptace v novém prostředí – při příchodu do nového domova byly ulice nezdědky pojmenovány podle místa bydliště – v Peregu ul. Časlavská, stejně tak u Slováků v Bačce... Že povědomí o regionálním původu bylo strukturálně přenášeno i dalšími migračními pohyby, můžeme vidět na krajanské obci Vojvodovo v Bulharsku, která „zvenčí“ byla okolním ob. chápáno jako obec banátská (založena ob. z Banátu, dosud jim tak říkájí).

Regionální povědomí odkazující k českým zemím bývá doplňováno regionální identitou řekněme Banátskou či Vojvodinskou. Její konstutování je spojen se dvěma historickými událostmi.

Odsun podunajských Švábů (230 tis. Němců) po druhé světové válce, na jejichž místo přichází "kolonisti" z Bosny a dalších částí JV Evropy - významná proměna struktury obyvatelstva. Krajané tehdy zaujali pozici *místních* starousedlíků– usazených v lokalitě – už nebyli cizinci, ale součástí místního osídlení a byli to oni, kdo se koukal na „kolonisty“ jako na *cizí*: „*Jéjda, my jsme se dívali na ty kolonisty jako na strašidla.*“ Vnímání nově příchozích jako *došláků* se pak opakovalo i v 90. letech, když přichází utečenci z oblastí postižených občanskou válkou v jihozápadní části bývalé Jugoslávie. Identita krajanská je tak napájena dalším zdrojem, který ztotožňují s tím, že krajané již Banát přijali jako svoji domovinu. Cit: *Česko je naše sestra, matka je Vojvodina.*“ Jedním z kořenů této představy ustavování vojvodinského regionální povědomí jsou opět historické události – obyvatelé vojvodiny,

⁶ A označování také zvenčí byli, čili pojmenování *Moravci* je paralelně možné chápat i jako exonymum.

stejně jako zde žijící krajané, vnímají jako křivdu fakt, že v období po 2. sv. válce i v 90. letech měli „doplácet na ty tam dole (myšlena Bosna atd.).“

Poslední dva procesy, kterých si můžeme všimnout, jsou 1/od přelomu milénia nastoupený proces etnorevitalizace prostřednictvím znovu-zakládání menšinových spolků – cílem je uchování svých kořenů jakožto obrana proti utilizačním trendům nesené globalizací.

2/ nový fenomén - navázání spolupráce se zemí původu prostřednictvím kooperace mezi jednotlivými obcemi v ČR a v Srbsku/Rumunsku.

V Rumunsku existují také individuální vazby na reemigranty a jejich potomky. S těmi místní stále spojuje kontakt fyzický (časté návštěvy příbuzných či přátel z České republiky) i vazby udržované formou osobní korespondence, které napomáhají konstituovat představy o domovině. Ty však již ani tak nereferují k domovině jako zemi jejich původu, ale spíše odkazují k novým aspektům vztahu k ní, určených najmě představou státu, který po druhé světové válce v rámci reemigrace přijal do „své náruče“ jejich rodinné příslušníky či blízké přátele.

Běžíme vstříc shrnutí: Chtěl jsem zde a na tomto místě ve zkratce ukázat, že identita není nutně spojená pouze s klasifikací národní, resp. etnickou, ale tvoří ji konglomerát různých dalších variant, které jsou začasťo přehlíženy, ač jsou neméně důležité. Ty společně tvoří identitární mozaiku specifické krajanské identity banátských Čechů. Opomíjený důraz na regionální aspekty jazyka, jeho provázanost s náboženskou kulturou, vztahem k domovině, regionální a profesní identifikací, možný pak tvoří to, co bylo předmětem této konference - historické povědomí.

kontakt: m.pavlasek@gmail.com